

УДК 321.64:821.161.2:82-31

Хиля С. А.

ЖАНР АНТИУТОПІЇ В ЗАРУБІЖНІЙ ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ЯК ДЖЕРЕЛО ЕСТЕТИЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ СУТНОСТІ ТОТАЛІТАРИЗМУ

Стаття присвячена аналізу місця естетичного в розбудові тоталітарної системи відносин, а також ролі антиутопій в рефлексії щодо сутності тоталітаризму як політичного режиму. Авторкою запропоновано розглядати антиутопічні твори як індикатори оцінки «рівня тоталітарності» правлячих еліт держави, як твори, які навчають читача розвивати критичне мислення, ставити питання, рефлексувати над дійсністю, що оточує. Антиутопії розглянуті як інструменти трансформації світовідчуття «homo totalitaricus».

Ключові слова: тоталітаризм, естетика, антиутопії, політичний режим

Постановка проблеми. Дослідження тоталітарних режимів посідають чільне місце в проблемному полі політичної науки. Ретельно досліджені історичні, економічні, геополітичні тощо причини та джерела виникнення тоталітаризму в Європі на початку ХХ ст. Поряд із цим, питання щодо антропологічних чинників тоталітаризму залишається порівняно мало вивченим. За винятком концепту «авторитарної людини» та її «втєчі від свободи», політичні наука в поясненні глибинних механізмів тоталітарного панування, просунулася відносно слабо. Відкритим залишається і питання використання культурних артефактів у легітимації та зміцненні влади

харизматичних вождів та їхніх планів з перебудови соціальної дійсності.

В цій науковій статті авторкою було розглянуто естетику як спосіб підтримки лідерами життєдіяльності тоталітарного режиму, а також її специфічне положення в сутності тоталітарної парадигми. Однак важливим є уточнення про те, що мистецтво може бути не лише методом політичного впливу, а й протиотрутою від свавілля тоталітаризму. Прикладом цього вважаються саме антиутопії, які є сміливим відображенням небезпеки утопічних ідей, які так прагнуть або прагнули втілити деякі політичні лідери.

Ступінь наукової розробки проблеми. Тема взаємозв'язку мистецтва з політикою порушується в спеціалізованих статтях та монографіях. Наприклад, стаття В. Дмитрієвського «Н. Акімов і Г. Товстоногов: взаємовідносини митця і влади», стаття В. Полянської «Політичний стиль як явище світ-естетики і світ-політики» тощо. Крім того, щодо рефлексії тоталітаризму була написана низка відомих антиутопій в світовій художній літературі.

Метою наукової статті є дослідження місця естетичного в тоталітарній системі відносин, а також аналіз ролі антиутопій в рефлексії про тоталітарний устрій.

Виклад основного матеріалу. Тоталітаризм – це прагнення окремих суб'єктів політики диктувати єдиний для всіх стиль поведінки. Тут важливо розкрити поняття «політичного стилю». Політичний стиль відповідає на питання як приймається політичне рішення і завдяки яким притаманним для держави процедурам воно ухвалюється. Поняття стилю можна застосовувати для ідентифікації, класифікації, культурно – цивілізаційної інтерпретації таких політичних структур, як: форма політичного устрою, спосіб управління та форми лідерства, що складаються в межах певної держави чи регіону.

Одним із елементів стилю є естетична складова суспільного життя. Естетика спрямована на виявлення універсалій у чуттєвому сприйнятті виразних форм реальності [9]. Є лише одна сфера спеціалізованої діяльності людини, яка поєднує в собі право і можливість визначення всіх різновидів універсалій – політика. І найбільш інтенсивно та деталізовано у визначенні цих універсалій підходить саме тоталітарний режим. Він намагається встановити славнозвісну утопію – план облаштування суспільства.

Люди творчості – лідери думок. Коли населення бачить, що їхній кумир підтримує існуючий політичний устрій, рівень легітимації влади зростає або залишається стабільно високим. Будь-який продукт політики – рішення, дія – має загальносуспільне значення, але, перш за все, це суб'єктивна воля, що стає узагальненням колективної волі внаслідок наявності сприятливих для цього умов. Важливо пам'ятати, що політична дія отримує оцінне відображення в суспільній свідомості та суспільній думці і остаточно «осідає» у формі особистого ставлення суб'єкта до політичної дії [8]. Саме тому митець має бути «регульований» владою, щоб виключити в нього ризик появи опозиційних режиму настроїв. Бо неминуче буде те, що звичайні люди підуть за ним, особливо за умови створення «творчої коаліції» опозиціонерів, що логічно призведе до дестабілізації політичної системи. Ордени, звання, регалії та ритуали – політико-пропагандистський інструментарій управління, історично випробуваний суспільною свідомістю. Високим авторитетом художників, учених, мислителів – освячувалися владні акції маніпулювання свідомістю мас [4].

Одним із головних завдань тоталітарних еліт є непомітне інтегрування нових цінностей у повсякденність населення. Джерелами непрямого поширення нових сенсів можуть бути:

музика, образотворче мистецтво, кіно, скульптура, архітектура, література, фотографія. По суті, відбувається фільтрація та суворе регулювання споживаного суспільством контенту. Таким чином, політична система наповнюється новими, іманентними для існуючої влади символами: піснями, прапорами, домінуючими кольорами, портретами у школах. Для маленьких громадян – це казки, які передаватимуться з вуст у уста для наступних поколінь. Таким чином відбувається конструювання нової реальності всередині держави із зовнішньою ізоляваністю від світової спільноти.

Вивчення специфіки взаємодії (партнерської або опозиційної) тандему тоталітарного вождя та митця потребує пошуку надійних джерел інформації для подальших наукових узагальнень. Безумовно перспективним, з точки зору автора статті, є звернення уваги політологів на таке «некласичне» для науки джерело знання, як жанр антиутопії у художній літературі. Це дає можливість глибше проникнути до онтології та гносеології тоталітарної діяльності з переоблаштування світу.

Антиутопії хоч і є художніми творами, проте вони все одно істотно впливають на розвиток політології, оскільки відображають сприйняття авторів сучасного для них світу та їхні уявлення про те, до чого суспільство може дійти, враховуючи ті умови та обставини, за яких воно зараз існує.

Антиутопічні твори – це лакмусовий папірець для того, щоб оцінити «рівень тоталітарності» правлячих еліт власної держави. Вони наочно показують, що може статися за умови відсутності сильного громадянського суспільства; за умови, якщо громадяни перестануть запитувати представників влади та вимагати від них реальних політичних дій. Ці твори навчають читача розвивати своє критичне

мислення, ставити питання, рефлексувати над дійсністю, що його оточує.

Антиутопії розкривають аспект універсальності у всьому, починаючи від одягу, закінчуючи світовідчуттям – і це основа homo totalitaricus. Виховання такої універсальності – це витончений метод маніпулювання та управління, оскільки естетика існує для пробудження в людині емоційного (тобто ірраціонального).

У психології наявний такий термін, як емоційний інтелект. Емоційний інтелект – це здатність людини оперувати інформацією, яку отримуємо або передаємо за допомогою емоцій. Емоції впливають на мислення та беруть участь у процесі прийняття рішення. Емоція – це реакція організму на будь-яку зміну в зовнішньому середовищі. Виходячи з цього, головною метою тоталітарної держави є навмисне зниження та протидія розвитку емоційного інтелекту мас.

Мистецтво – це потужна зброя. Це засіб для донесення нових цінностей, які формуватимуть нову реальність. Оскільки будь-яка творчість існує на основі почуттів – художник висловлює свої, а глядач свої – таким чином відбувається побудова і укорінення сильного емоційного зв'язку. Тоталітарна влада використовує це для управління та контролю над ірраціональною частиною людини, а також для підтримки високого рівня визнання народом правлячої влади. Тому наразі можна із впевненістю сказати, що мистецтво не поза політикою. Досить часто воно є її складовою.

Автори антиутопій ХХ століття здійснили революцію. Це люди, які засумнівалися в адекватності та доцільності втілення у життя соціально-політичних утопій. Це люди, які вирішили винести на загальний огляд своє ставлення до цього. Це твори, які були написані для протверезіння мас і для пробудження в них критичного мислення, а також потреби ставити питання владі щодо того, що відбувається. Чим менше питань населення

ставить політичним діячам, тим більша ймовірність того, що у верхівки не сформується потреба у підзвітності перед виборцями; і тим менша ймовірність того, що носії влади турбуватимуться щодо репутації. Найяскравішими антиутопіями ХХ ст. є: «Ми» Євгена Замятіна, «1984» Джорджа Орвелла, «Чудовий новий світ» Олдоса Гакслі та «451 градус за Фаренгейтом» Рея Бредбері.

У контексті твору «Ми» була розкрита тема, що стосується новаторства думки автора та її підхід у описі тоталітарного устрою [6]. Вперше суспільство, що описувалося, було знеособлене, а учасники цього суспільства майже позбавлені своїх притаманних рис.

Розглядаючи антиутопію «1984» варто сказати як і про сам твір, так і про здобутки Дж. Орвелла в розвитку політичної науки: створення терміна «оруелізм», що означає пропагандистське спотворення правди, маніпулювання фактами [7]. Аналізуючи антиутопію Дж. Орвелла, можна спостерігати як змінюється наповнення феномена кохання у тоталітарних суспільствах, а також роль простої людини в тоталітарній системі.

Рей Бредбері у своєму творі розкрив проблему доступності знання у суспільстві з тоталітарним режимом [3]. Автор дослідив аспект осуду до прагнення дізнатися правду, а також відповів на питання, як і чому тоталітарним лідерам вигідно тримати населення у незнанні.

Олдос Гакслі на прикладі свого твору [10] продемонстрував, які маски, крім жаху, можуть бути у тоталітарного режиму. Він акцентував увагу читача на тому, що не завжди прагнення влади до пізнання кожного задоволення – це вірно. Так чи інакше, але маси завжди повинні критично осмислювати реальність і ставити питання щодо доцільності того, що відбувається. Автор показав, до чого може призвести така тотальна довіра: до перепрограмування з моменту зачаття, поширення речовин, що затуманюють

розум, а також існування всього колективного, де немає місця особистому, індивідуальному.

Висновки. Перший висновок, який можна зробити – мистецтво не перебуває поза політикою. Естетичне може швидко стати капіталом політичного. Проте естетика або грає на стороні тих, хто використовує її задля втілення своїх політичних мрій або, якщо мова йде власне про антиутопії, естетичне навпаки викриває всі ті жахіття, які правлячі еліти прагнули приховати.

Проте, з іншого боку існують антиутопії, які є складовою літературного мистецтва, але їхня мета – навпаки викривати антигуманістичні жахи тоталітарних суспільств. Тому антиутопії це є той випадок, коли мистецтво грає проти режиму. Автори творів яскраво вказують читачеві на наслідки його політичної пасивності. Адже ми розуміємо, що тоталітарне насилля над людиною розквітає тільки тоді, коли йому дозволено це робити. Антиутопії важливі тим, що вони руйнують в голові читача міф про те, що держава в змозі створити ідеальний світ. Взагалі, дуже небезпечно передавати державі монополію на політичну діяльність і беззаперечно вірити їй, бо це еквівалентно передачі їй монополії на прийняття всіх політичних рішень. Тобто важливою задачею антиутопій є донесення до читача важливості його політичної участі, створення громадянського суспільства, опозиції, плюралізму тощо.

Антиутопії важливі для футурології, тому що наукова фантастика є підґрунтям цієї науки. На основі написаного наприклад Орвеллом ми можемо дати оцінку тому, що відбувається у власній державі, які є тенденції політичного розвитку, ми можемо розширити наукову базу, оцінити рівень свободи/несвободи суспільства тощо.

Факт того, що тоталітаризм нині не поширений, не дає вченим права вважати, що його масове повернення неможливе. На

політичній мапі світу є достатня кількість держав, чії еліти балансують між автократією і тоталітаризмом, тяжіючи то до одного, то до іншого полюсу. Навіть демократичні держави не мають стовідсоткового імунітету від тоталітарних віянь панівних еліт, тому що рівень абсентеїзму зростає, а інструментарій впливу на пасивних громадян – удосконалюється. Пасивність одних веде до надмірної активності інших, наслідки чого можуть бути сумними.

На основі вище сказаного маємо зробити висновок, що антиутопії продовжуватимуть естетично рефлексувати над концепцією тоталітаризму, цей жанр наукової фантастики не втратить своєї актуальності. Прагнення політичної еліти реалізувати свою ідеальну модель державності не припиниться, тому можна прогнозувати, що тоталітаризм в XXI ст. лише змінить площину свого поширення, відповідно, неминучим буде пошук методів для підпорядкування населення в різних соціальних сферах. Саме тому авторка сміливо прогнозує виникнення геніальних антиутопій і у нашому столітті, які заперечуватимуть доцільність втілення соціальних утопій у найрізноманітніших площинах – в кібернетиці, релігії, інформаційному середовищі і, звичайно, в політичній сфері.

Список використаної літератури:

1. Андреева И. Н. Предпосылки развития эмоционального интеллекта. *Вопросы психологии*. 2007. №5. С.57 – 65.
2. Андреева И. Н. Эмоциональный интеллект: исследование феномена. *Вопросы психологии*. 2006. №3. С.78 – 86.
3. Бредбери Рей. 451 градус по Фаренгейту. К: Форс, 2019. 256 с.
4. Дмитриевский В. Н. Акимов и Г. Товстоногов: взаимоотношения художника и власти. *Социокультурные*

исследования. Телескоп. 2011. №6 (90). С.16 – 28.

5. Ефремова Т. Ф. Новый словарь русского языка. М.: Русский язык, 2000. 862 с.
6. Замятин Е. Сочинения. М., Книга, 1988. 574 с.
7. Оруэлл Дж. 1984. Пермь: КАПИК, 1992. 304 р.
8. Полянська В. Політичний стиль як явище світ-естетики і світ-політики. *Політичний менеджмент*. 2005. №5. С. 23 – 29.
9. Философия: Энциклопедический словарь / Под ред. А. А. Ивина. М.: Гардарики 2004
10. Хаксли Олдос. О дивный новый мир. К: Форс, 2019. 352 с.

Khylia S. A. – student of the Faculty of International Relations, Political Science and Sociology of the Odessa I. I. Mechnikov National University

Genre of Antiutopia in Foreign Fiction as a Source of Aesthetic Reflection of the Essence of Totalitarianism

The article is devoted to the analysis of the place of the aesthetic in the development of the totalitarian system of relations, as well as the role of anti-utopias in the reflection on the essence of totalitarianism as a political regime. The author proposes to consider anti-utopian works as indicators of assessing the "level of totalitarianism" of the ruling elites of the state, as works that teach the reader to develop critical thinking, ask questions, reflect on the surrounding reality. Anti-utopias are considered as tools for the transformation of the worldview "homo totalitaricus".

Key words: totalitarianism, aesthetics, anti-utopias, political regime.

Рекомендовано до друку

к. політ. н., доц. Хорошиловим О. Ю.

Стаття надійшла 13.05.2022